

PANNONIAI MIHÁLY.

Irta: Farkas Zoltán.

A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM újrarendezett régi olasz részében, melyet közönségünk állandóan fokozódó érdeklődéssel látogat, a negyedik teremben 79 katalógusszám alatt egy álló alakú festmény látható, mely a trónoló Ceres-t, a földművelés istennőjét ábrázolja. Jóllehet ez a kép egyáltalában nem tartozik a képzőművészet legkiválóbb alkotásai közé, nekünk magyaroknak mégis egyik legnevezetesebb és legrágább képzőművészeti kincsünk, mert egy kétségtelenül magyar származású művész, *Pannoniai Mihály* festette a XV. század közepe táján Ferrarában, az Este-családból származó örgrófok pompaszerető és művészetpártoló udvarában.

Amióta kiderült, hogy *Leonardo da Vinci* rakoncátlan és szép tanítványa, *Salai*, igazi nevén *Gian Giacomo de Caprotti* sohasem volt magyar és akit vele összezavartak, a XVI. század végén élt *Andrea Salaino*, aki alighanem a salerno *Andrea Sabbatini*-vel azonos, szintén olasz származású volt: csak három kétségtelenül magyar eredetű művészről tudunk, aki az olaszországi renaissance művészetében tevékenykedett és ezek közül csak kettőnek maradtak kétségtelen művei az utókorra. Az egyik *Giovanni d'Alessio*, művésznevén *Nanni d'Unghero*, a XVI. század elején működő firenzei szobrász, a másik pedig *Pannoniai Mihály*, a Ceres festője. A harmadiknak, *Giorgio di Domenico l'Ongaro*-nak csak neve ismeretes. De míg *Nanni Unghero*-nak, a szobrásznak művei Firenzében maradtak, *Pannoniai Mihály* egyik festménye, a Ceres hazakerült Itáliából. *Ipolvi Arnold* besztercebányai püspök vette meg *Riblet* firenzei műkereskedőtől 1600 frankért és mint utolsó nagylelkű ajándékát, 1880-ban adományozta a Nemzeti Képtárnak, melyet már előzetesen annyi remekművel gazdagított.

A 136-5 cm magas és 82 cm széles, részben temperával, részben olajfestékkel készített, topolyfadeszkára festett kép Ceres fiatal nő alakjában, dús aranytrónusán ülve ábrázolja. Az istennő, aki balvállával a trónus sarkába dül, halványrózsaszínű, egybeszabott, deréktól kezdve erősen testhezsimuló, nyakban óváltisan kivágott negyedujjas ruhát visel, mely jobb térdén felcsapódik. Lábán látni a sárgásszürke ruhabelést, a fehér alsóruhát és a cinóbervörös lábbelit. Karját a kézcsuklóig fehér, vékony szövetű ujj borítja, balvállára fehér vállkendő van vetve. Oldalt fekete, aranyhímzéssel gazdagon díszített fekete palástja omlik le. Balkeze merev tartással baltérdén nyugszik és néhány leveles virágot fog. Jobbkeze, melyet vállmagasságba emel, venyigét tart, melyről dús szőlőfürt csüng alá, jobbkarja erős rövidülésben megy át a vállba. Halványan világító fejét aranyszőke hajkoszorú veszi körül, melyet búzakalászból font korona övez. A trónus fölötté gazdagon díszített, valóságos ötvösmunka, amiért némelyek a művészt ötvösnek is tartották, de ezt a levéltári adatok nem erősítik meg. A trónus lábánál jobbról és balról is egy-egy remekbe készült aranyváza áll, benne egy-egy szál több virágban végződő liliommal. A trónus párkányán négy puttó, azaz meztelen gyermekecske üldögél, akik remek gyümölcsökkel terhes galyakat tartanak, amelyek kettős füzérré ívelődnek a trónus fölé. Ceres bal-

lába alatt felkunkorodó pergamenlapon ez a felírás látható: *Ex Michele Pannonio*, azaz, hogy Pannoniai Mihály készítette. A trónus alatt latin felírás: *Plantandi leges per ut novere coloni* és ennek görög fordítása. A két szöveg között *Borso d'Este* herceg címere. A festmény háttérének alsó részében parányi kis tájké, felette kékelő ég és rajta lomhán úszó, három, élesen kimodellált felhő-csoportvonal.

Stiláris szempontból a Ceres-nek legjobb elemzését egy fiatal művészet-történésszünk, dr. *Gombosi György* nyújtotta, aki a levéltári adatok elméleti elemzésével majdnem véglegesen tisztázta a vele összefüggő kérdéseket, annyira, hogy az olasz tudomány is elfogadta álláspontját, mégpedig a nagy tudós *Venturi*-val szemben is. Kitűnik ez a ferrarai 1933-ban rendezett gyönyörű kiállítás tudományos feldolgozású tárgymutatójából is. Az egész világból kölcsönkérték ekkor a ferrarai művészet termékeit is, s a mi Ceresünk is ki volt ott állítva néhány hónapon át.

A ferrarai festészet a XIV. században és a XV. század elején — ekkor 1415-ben említik Pannoniai Mihályt először a ferrarai feljegyzések — jelentéktelen volt még számos olasz város művészetéhez képest. De maga az őrgrófi udvar sem tüntette ki magát a festészet pártfogolásával, ebben az időben még csak építészeti feladatokat oltatott meg, palotákat, templomokat építtetett. Az 1385. évben kezdtek építeni a híres *Castello*-t, mely még ma is rányomja bélyegét Ferrara látképére. 1391-ben a Schifanoia, 1392-ben a *Belfiore* palotát, amelyben majd Pannoniai Mihálynak is jut fontos feladat: éppen a Ceres megfestése. De már a XV. század első felében a művészetkedvelő *Lionello d'Este* az uralkodó őrgróf huszonegy törvénytelen gyermekének egyike és 1441-ben, az uralkodásban utóda, korának legjelentékenyebb festőit hosszabb-rövidebb időre Ferrarába csalogatja. Így fordulnak meg ott *Pisanello Roger van der Weyden*, *Piero della Francesca* s végül *Mantegna* is. Ezeknek a művészeknek hatása összeolvad a ferrarai helyi művészet stílusával, melyet nagyjából a padovai *Squarcione* határozott meg, aki erősen plasztikus és antikizáló stílusával Mantegna előfutára. Ebből a sok, egymásba olvadó hatásból a XV. század derekán önálló ferrarai stílus kezd kialakulni. Első kiemelkedő alakja ennek *Cosmé Tura*, de nyomai már Pannoniai Mihály Ceres-én is felismerhetők. Művészete időben és stílusban megelőzi Tura művészetét. Nem Michele tanult a jóval fiatalabb és vele csak egy-két évig érintkező Tura művein, hanem éppen ellenkezően bizonyos vonatkozásokban éppen a Ceres szolgálhatott mintaképül.

A Ceres igen sok tényező összejátszásából született meg, melyek között jócskán szerepelnek gótikus elemek is. Ilyen elsősorban a test szervesen ábrázolása, az ügyetlenül rajzolt, túlhosszú és merev balkar, a csenevész lábak, amelyek olyan művészre utalnak, akinek az emberi test ábrázolása még nem állott hatalmában. Ilyen a felső test felépítése is. Mindezek a vonások kizárják, hogy Michele Turát követte volna. Mégsem szabad ezeket a gótikus elemeket túlságosan hangsúlyozni, mert az egész festmény szel-leme már nem gótikus, hanem jellegzetesen korai renaissance.

Igaz, hogy Ceres arca üres, teste félszeg, de az egész képen olyan friss és olyan, szinte fecsegő bájosság ömlik el, mely távol esik a gótikus szellem-től és jóval közvetlenebb annak bomlási tüneteinek is. Valami naiv fiatalság árad erről az alkotásról, mely gyermeken örül a kék égnek, a felhők gomolygásának, a gyümölcsök természeti szépségének, a trónus ezernyi apró kis részletének, amelyeket pompásan emel ki az árnyék és fény váltakozó játéka.

Gondoljunk a gótika ájtatosságban átszellemülő festményeire, ezekkel szemben ez a Ceres csak úgy sugározza egy földi örömökre berendezkedő kor naiv életvágját és ébredező érzékeit.

Az élet pedig, mely ekkor Ferrarában folyt, fölötte eleven, mozgalmas és gazdag volt. Elsősorban magában a ferrarai örgrófok udvarában. Ez a fejedelmi udvar is átesett ekkor azon a fejlődésen, mely a többi felső- és középs- itáliai kényúri udvarban lejátszódtott: a folytonos belső és külpolitikai viharok lassanként elültek vagy legalább is szelídültek a várakba, vagy városzerú palotákba a tudomány és művészet pártolása vonult be. Michele Pannonio élete éppen erre a korra esett. Körülbelül 1385 táján születhetett és körülbelül 1464 táján halt meg, tehát nagy kort ért el. Ez idő alatt Magyarországon *Zsigmond*, *Albert*, *Ulászló*, *Hunyadi János*, *V. László* uralkodtak, sőt *Mátyás* királyságának hat első esztendeje is erre az időre esett. Ferrarában pedig *III. Miklós*, *Lionello* és *Borso* következtek egymásra.

Harmadik Miklós, a hatalom és vagyonszerző, folytonos harcok és szakadatlan tevékenység között él. Valóságos zabolátlan ősember, akit semmiféle erkölcsi szabály sem köt. Kegyetlen, vérengző, rettenthetetlenül bátor verelkedő, ostrom közben bástyafalakra kúszik fel a harc hevében. Vad kegyetlenséggel pusztítja el az ellene támadókat, a lázadókat, vagy összekülvőket, méltó kortársa a véreskezű *Gian Galeazzo Visconti*-nak. Csalárd, hitszegő ellenfeleit álnokul törbecsalja, de a hűséget jóságosan jutalmazza meg. Családjához is hallatlanul kegyetlen. Imádott feleségét, aki Malatestalány volt, a szellemileg és testileg is méltán híres *Parisinó*-t, hét évi boldog házasság után lefejezteti, mert hűtlenségen érte, de vérpadra küldi a csábítót is, aki nem más volt, mint hön szeretett törvénytelen fia: *Ugone*. Szenvedélyes vadász, a lovagi tornákon félelmes bajvivó. Hű és alázatos hive hűbérurainak, a mindenkori pápáknak. Boldog, ha pazar pompát fejthet ki, amidőn IV. Jenő pápa részéről az a nagy megtiszteltetés éri, hogy ez a keleti szakadás elleni zsinatot 1537-ben Ferrarába hívja össze. Alattvalóihoz igazságos, de csak addig, míg érdekei mást nem kívánnak. Pártolja az ipart, kereskedelmet, fejlesztí a földművelést, gazdagon segíti a ferrarai egyetemet. Összegyűjti oda azokat a kiváló tudósokat, akik fejedelmük elől, hazájukból menekülni voltak kénytelenek. Keresi a hatalmasabb fejedelmek kegyét, fényes ünnepekkel fogadja *Zsigmond* császár-királyt, aki fiait lovaggá üti. Könyvbarát, szenvedélyes építkező, ötvösöket hí be, goblinszővőket, lelkes barátja a zenének. Pazar, fényűző életet él és mint olasz kényúrhoz illik: méregtől hal meg.

Erre a vad Übermensch-re szelid és jóságos örgróf következik, rajongva szeretett fia, *Leonello*. Huszonhat törvénytelen gyermekének egyike, akit a pápa törvényesített. *Leonello* alatt teljes a belső és külső béke kilenc évi uralkodásának idejében. Felsoroltuk már a nagy művészeket, akikkel kapcsolatot tartott fenn, de remek arcképet ismerjük *Jacopo Bellini*-től. Fölötte érdekes arcvonásait különben *Pisanello*-nak számos érme is megörízte. De *Leonello* nemcsak a művészetet és iparművészetet pártolta, hogy mentől dúsabban rendezze be az atyja építette palotákat, hanem humanista költő is volt. Nagy tudósok barátja. Szenvedélyesen keresteti és másoltatja az ókori kéziratokat, maga is kitűnő latinista. Palotája, a *Belfiore* valóságos múzeum. Barátja *Leon Battista Albertin*-ek, a nagy építészek és elősegíti építéstudományi műve megjelenését. Alattvalóihoz jóságos és bőkezű. Midőn 1450-ben meghal, népe mint emberies, igazságos és bölcs fejedelmet siratja.

Utódja öccse, *Borso* volt, aki alatt Ferrara még nagyszerűbb virágzást ért el, III. *Frigyes* császár, akinek kíséretében ott volt V. *László* magyar király is, 1452-ben káprázatos ünnepségek keretében meglátogatja őt és *Modene* meg *Reggio* hercegevé üti, amit csak uralkodása végén, halála évében követ a ferrarai hercegi cím, mellyel a pápa tünteti ki. Borso mindenben méltó követője volt bátyjának, Leonellonak. És úgyszólván minden téren túl is szárnyalta őt fejedelmi cselekedeteivel. Palotákat, templomokat építtetett, a meglévőket átalakíttatta, megnagyobbíttatta és dús pompával díszítette. A *Schifanoia* palota freskódíszje ma is tanuskodhat erről. Gazdagította a könyvtárt, szintén pártolta az írókat. Olaszra fordíttatta velük a klasszikusokat, mert nem tudott latinul. Atyja példáját követve, csapatostul csődítette Ferrarába kora kiváló iparosművészeit. Az udvar zenei életét még gazdagabbá tette, egy csomó tudóst vonzott a ferrarai egyetemre. Érdeklődött a francia lovagi költészet iránt is és ezzel előkészítette a talajt *Ariosto* költészete számára. Szobrászokat is foglalkoztatott már, de még hatékonyabban a festőket, részben az ő nagy bőkezűségének köszönhető, hogy a ferrarai festőiskola kialakul, de most már benszülöttekből. *Cosimo Tura* és *Francesco Cossa* a legkiválóbbak közülük.

De nemcsak az udvari élet virágzik a két kiváló testvér fejedelemsége alatt, hanem maga Ferrara is bámulatosan fellendül. A lakosság száma évről-évre nő, egész városrészek támadnak, a polgárság az állandó békében rohamosan gazdagodik és csapatostul tódulnak idegenből is előkelő és kiváló urak Ferrarába, akiket az Esték udvara vonz oda s palotákat építtetnek, vagy kapnak a hercegtől ajándékba. De most már nemcsak az udvar és a benne élők foglalkoztatják a művészeket, hanem a ferrarai társadalomnak úgyszólván minden jobbmódú rétege. Hogy pedig milyen volt életében és külsejében ez a jómódú ferrarai nép, arról bőven számolnak be a Schifanoia palota freskói, melyek nemcsak Borso életét és kedvteléseit, hanem a ferraraiak szokásait is ritka hűséggel és elevenességgel tüntetik fel.

De olvasóim talán már egy kissé türelmetlenkednek is, mert magáról Pannoniai Mihályról szeretnének hallani. Be kell vallanom, kényszerűségből is rajzoltam ki életének környezetét és háttérét részletesebben, mert ő róla magáról nem sokat tudunk, ami nem is csoda, hiszen jóval jelentékenyebb renaissancekori művészek életét is befedte a feledés homálya. Elsősorban nem tudjuk, hogy miképpen jutott Itáliába? Talán már atyja telepedett ott meg, aki talán *Nagy Lajos* hadjárata közben került oda? Vagy másképpen? Sokféle lehetősége volt ennek ebben a korban, mert az akkori Magyarországot tömérdek szál fűzte az olaszokhoz, hogy egyebet ne említsünk, II. Endre magyar király harmadik felesége, estei Beatrice, Azzo Novello ferrarai őrgróf leánya volt. Vagy talán fiatalon a művészet vágyától hajtva, maga Michele ment ki Olaszországba? Ezekre a kérdésekre a tudomány nem ad választ, legfeljebb a költő képzelete egészíthetné ki életét.

Erről az estei lajstromok és okmányok csak töredékes adatokat közölnek, amelyek *Magister Michaelis Ungari*, vagy *Michele Ongaro*, vagy *Michiel Ungaro*, vagy *Michele dai unii*, azaz hún Mihály néven említik, ő maga latinosan Michaele Pannonionak nevezi magát a Ceres feliratán. Először 1415-ben említik fel, mikor egy lobogó festését vállalja. Ha *harminc évesre* becsüljük korát ekkor, úgy 1385 körül születhetett. A következő, de már nem ferrarai adat az, hogy Firenzében 1423-ban két okmány is említ *Gentile da Fabriano* festő növendékei között egy *Michele d'Ungheriát*. Azonos-e ez

a mi Pannoniai Mihályunkkal, arról megoszlanak a vélemények, de az is bizonyos, hogy e kérdést stíluskritikai elemzéssel eldönteni nem lehet, mert a Cerest több mint harminc év választja el a tanulóévektől. A legközelebbi adatunk 1427-ből való, ekkor Leonello d'Este jelvényeivel, a gyöngyökkel és gyémántokkal fest egy másik lobogót. Húsz év üresen marad. Ekkor a *Niccolò Baroncelli* firenzei szobrász készítette hat sárgaréz angyalt aranyozza be Leonello d'Este udvari kápolnája részére. Az 1447. évben ugyanezen kápolna oltárszekrényére fest csillagokat. Három évvel később már művészibb feladatot végez, a ferrarai dóm sekrestyéjének boltozatára alakokat fest, majd a *Castello* egyik tornyát szentek képével ékesíti. Aztán 1452-ben a *Capitano* házát díszíti festményekkel és az oroszlánkapu fölé Borso képét, 1459-ben a székesegyház függönyére az ember teremtésének ábrázolását festi. 1460-ban, *Maccagnino* halála után ő lesz az udvari festő. De még 1459-ben meghívást kapott *Lodovico Gonzaga* mantovai hercegtől, de oda már nem jutott el. Egy 1464-ből származó okmány örököséként leányát említi. Helyét Ferrarában a fiatal Cosimo Tura foglalta el.

Ezekből az adatokból túlzás volna arra következtetni, hogy Pannoniai Mihály afféle mesterember-féle lehetett, aki csak néha jutott művészibb feladatokhoz. Hiszen a renaissance legkiválóbb mesterei sem áttalották a foglalkozásukkal összefüggő, vagy az udvari életből keletkező iparszerű munkát sem. *Leonardo* tűzijátékokat is készített. *Francesco Francia* ötvös volt. Ez a kor a kézművesség kora, a festő festéktöréren kezdi pályáját, a szobrász maga faragja ki a kőből a művét. Az sem döntő, hogy a Ceresen kívül egyéb kétségtelen műve Pannoniai Mihálynak nem maradt reánk. Elkallódtak, vagy fel nem ismertek lappanganak. De maguk a ferrarai lajstromok sem teljeseek, sok minden műről feledkeztek meg, például nem adnak felvilágosítást a Schifanoia palota nagyszámú freskóiról sem.

De egyéb ránk maradt és Pannoniai Mihály működésének idejében készült festményekből és azok történetéből megállapítható az, hogy a Cerest Pannoniai Mihály Borso herceg számára festette 1459-ben, ama dolgozószobájára díszítésére, amely a Belfiore-palotában volt. A Ceres egyike volt azoknak az allegorikus alakoknak, melyek a herceg pazarul díszített studióját ékesítették. Közülük még három maradt fenn. Kettő Maccagnino-tól a firenzei Strozzi-házban, egy Cosimo Turától a londoni Nemzeti Képtárban. Hasonló méretűek és szintén trónuson ülő női alakot ábrázolnak. Tura képe a legkülönb közöttük. Michaelé kissé gótikus ízű festményével szemben minden ízével a korai renaissance lelkét sugározza.

A magyar művészettörténészek persze fölötte igyekeznek, hogy Pannoniai Mihály egyéb műveit felfedezzék. Gombosi stíluskritikai elemzés alapján még három festményt tulajdonít neki. Ezek nem érik el a később készült Ceres színvonalát.

A Belfiore-palota pedig, melyet a XIV. század végén építettek s amelynek pazar berendezésére az Esték rengeteget költöttek, nyomtalanul eltűnt. A XVII. század elején még a helyén állott, de későbbi sorsáról mit sem tudunk. Ma a *Corso Vittorio Emmanuele* vezet arra, új városrész épült a régi helyén.

A palota pusztulásának köszönhető, hogy Pannoniai Mihály Ceresre vándorútra indult és végül is eljutott a mi múzeumunkba, hogy magyar földön hirdesse annak a derék magyar festőnek emlékét, aki ötszáz év előtt szorgalmas és derék munkása volt az itáliai festészetnek.